

ГРИГОРЧУК М. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
(Університет економіки та права
«КРОК»)

УДК 340.1; 340.13

ГЕНЕЗА Й ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В ПАМ'ЯТКАХ РИМСЬКОГО ПРАВА І ВЕЛИКІЙ ХАРТІЇ ВОЛЬНОСТЕЙ

У статті досліджено об'єктивну природу виникнення ознак правового захисту як основного завдання права через подання сутності античних пам'яток у сфері юриспруденції. На підґрунті проведеного логіко-юридичного аналізу Законів XII таблиць, Дигестів Юстиніана й Великої Хартії Вольностей, а також наукових поглядів правників радянської доби й сучасності вперше подано генезу поняття «правовий захист» у теоретико-прикладному аспекті існування в умовах функціонування правових систем.

***Ключові слова:** правовий захист, Закони XII таблиць, Дигести Юстиніана, Велика Хартія Вольностей, право, правові інститути захисту.*

В статье исследована объективная природа возникновения признаков правовой защиты в качестве основной задачи права через представление сущности античных памятников в сфере юриспруденции. На основе проведенного логико-юридического анализа Законов XII таблиц, Дигестов Юстиниана и Великой Хартии Вольностей, а также научных взглядов юристов советской эпохи и современности впервые представлен генезис понятия «правовая защита» в теоретико-прикладном аспекте существования в условиях функционирования правовых систем.

***Ключевые слова:** правовая защита, Законы XII таблиц, Дигесты Юстиниана, Великая Хартия Вольностей, право, правовые институты защиты.*

The article investigates the objective nature of the emergence of signs of legal protection as the main task of law through the representation of the essence of ancient monuments in the field of jurisprudence. On the basis of the logical and legal analysis of the Laws of the XII th Tables, "Digesters of Justinian" and the Great Charter of the Liberties, as well as the scientific views of the lawyers of the Soviet era and modern times, the concept of "legal protection" in the theoretical and applied aspect of existence in the conditions of functioning of legal systems.

***Key words:** legal protection, Laws of the XII th tables, Digesty Justinian, Great Charter of the Liberties, law, legal institutes of defense.*

Вступ. На фоні широкого наукового доробку в царині дослідження поняття «правовий захист», такого ж багатого вибору підходів до його дефініції практично відсутні системні розробки в дослідженні генези цієї категорії, не здійснено логіко-юридичного аналізу перших пам'яток права, звідки цей запитуваний термін отримав походження.

Поза увагою науковців залишилися суспільні процеси, які своєю сутністю сягають до універсальних підвалин як державотворення, так і виникнення майже всіх правових систем.

На теоретико-прикладному рівні не проводяться дослідження сутності зв'язків між правом як суспільним феноменом і його завданнями, основним із яких є захист прав і свобод людини та громадянина, суб'єктивного права особи.

Проблемам, пов'язаним із дослідженням сутності правового захисту, присвятили різною мірою свій науковий доробок такі вчені-юристи, як Ю.С. Шемшученко, А.М. Колодій, Г.Н. Стоякін, Н.С. Малєїн, Д.В. Задихайло, О.Ф. Скакун, І.А. Балюк, Р.І. Шабанов, В.Д. Чернадчук і багато інших.

Проте поза увагою науковців залишаються питання, пов'язані як із дослідженням першоджерел виникнення як самого поняття «правовий захист», так і виокремленням його як юридичної константи, невід'ємної від об'єктивної природи права як суспільного феномена в його перманентному розвитку.

Постановка завдання. Сучасні підходи до опрацювання й теоретико-прикладного аналізу джерел походження права як суспільного явища не зовсім повно висвітлюють діалектичні зв'язки, що є невід'ємними від основних завдань права та його функцій. Практично не досліджена природа правового захисту, науковці оминули тему логіко-юридичного синтезу загальних понять древніх пам'яток права, якими є Закони XII таблиць, Дигести Юстиніана та Велика Хартія Вольностей, з позицій надання цій функції права значення основного інструмента й об'єктивної умови її існування.

Відсутні наукові дослідження взаємозв'язків між правом і правовим захистом як діалектико-юридичними феноменами, які не можуть існувати самостійно одне від іншого.

У зв'язку з цим автор має на меті дослідити древні пам'ятки права (Закони XII таблиць, Дигести Юстиніана, Велику Хартію Вольностей) як теоретико-прикладні джерела правового захисту, здійснити логіко-юридичний аналіз окремих положень указаних документів на предмет наявності в їх змісті посилань на коректні розуміння сутності правового захисту і його значення.

Результати дослідження. Торкаючись вивчення будь-якого правового феномена, науковець зобов'язаний проаналізувати весь спектр теоретико-правового підґрунтя, яке вже мається в цій галузі й отримало наукову і практичну оцінку в ході історичного розвитку суспільства. При цьому не допустимо обмежуватись національними рамками розуміння обраного елемента дослідження, оскільки його генеза обов'язково матиме іноземне походження.

Водночас надзвичайно важливо враховувати, що на порядок денний постануть завдання щодо дослідження історичного аспекту становлення суспільних відносин, у яких цей феномен набув подальшого розвитку. Тому говоримо про широкую інформаційну базу знань, що акумульовані науковцями різних країн упродовж існування людства, а також становлять теоретичний доробок у напрямі логіко-правового тлумачення досліджуваних явищ, насамперед правового захисту.

Логіка і здоровий глузд підказують, що право й захист прав виникли водночас, оскільки метою здійснення права є встановлення належного рівня реалізації й дотримання свобод і заборон усіма учасниками правовідносин. У зв'язку із цим належним доказом судження про виникнення такого суспільного феномена, яким є право, є існування його завдань насамперед із виконання тих положень, які безапеляційно забезпечуються примусовою силою держави, тобто створено умови для здійснення нормативного регулювання правовідносин у суспільстві.

Досліджуючи історичний аспект ролі держави в забезпеченні права на захист (правовий захист), необхідно відзначити загальний збіг положень Конституції України з найбільш відомими юридичними пам'ятками.

Так, статтею 3 Основного Закону зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Логіко-юридичний аналіз першоджерел з метою обґрунтованого розуміння виникнення, сутності й історико-юридичного змісту поняття «правовий захист» показує, що основні завдання держави в цьому напрямі регулювання суспільних відносин майже не змінилися. Тому доречно розпочати таке вивчення з дослідження суб'єктивного чинника, яким зумовлювалося запровадження легітимно встановлених меж дозволеної поведінки в широкому значенні цього терміна.

Таке пояснення отримуємо з древніх пам'яток цивілізації, найбільш відомою з яких є Закони XII таблиць (*Leges duodecim tabularum*), що за своєю природою складені в V тисячолітті до нашої ери записом звичаєвого права. Більше за всіх їх потребували плебеї (для захисту від сваволі патриціанських суддів).

Квіритське (цивільне) право відображало порівняно примітивні відносини ранньокласового суспільства. Водночас воно відрізнялося чіткістю, суворістю, підкресленою точністю. Особливо чітко в найдавнішому римському праві регулювалися майнові відносини, насамперед право приватної власності (*dominium ex jure Quiritium*), що розглядалося як повне панування власника над своєю річчю (*plena in potestas*) [2].

Юридичний аналіз цього древнього правового акта показує, що основним завданням рабовласницької держави було забезпечення внутрішнього порядку в суспільстві шляхом запровадження інструментів державного примусу, тобто системи заходів, які в сучасному розумінні набувають сутності правового захисту, завданням якого було обмежити знущань патриціїв над плебеями. Навіть із цього короткого уривку чітко проглядається державницьке занепокоєння під час оцінювання узурпації патриціями судової влади, а також подається достатній рівень знання, щоб зробити висновок про тогочасне запровадження ранніх форм правового захисту і їх суспільне спрямування – обстоювання правовими інструментами порушених прав плебсу й рабів.

Л. Венгер, маючи на увазі слова, якими відкриваються Дигести Юстиніана (приписи права є такими: жити чесно, не шкодити іншому, кожному віддавати належне), заявляє, що досить увести в дію цей уривок і життя людей і навіть народів складеться щасливо під пануванням такого універсального права, як римське [3]

Аналізуючи положення окремих титулів Дигестів Юстиніана, знаходимо низку незаперечних аргументів для підтвердження припущення, що право й захист права (правовий захист) виникли водночас.

Так, у Титулі I («Про правосуддя і право» (*De iustitia et iure*)), знаходимо формулювання загальних вимог до правил співжиття в суспільстві, сутністю яких є пояснення справжнього призначення права, що, за словами Цельса, є наукою про добре і справедливе [4].

Подальше вивчення обраного Титулу показує, що первинні формулювання внутрішнього змісту поняття «правовий захист» містяться в узагальнених вимогах, які на рівні загальнообов'язкових норм наведені в Дигестах.

Так, статтею 3 (автор – Флорентин) викладено нормативно дозволені межі реалізації суб'єктивного права, переступивши які людина потрапляє під дію державних інструментів поновлення порушеного права (ми повинні відбивати насильство і протиправність, бо правом встановлено, що якщо хто-небудь зробить що-небудь для захисту свого тіла, то вважається вчинив правомірний вчинок; і так як природа встановила між нами якість споріднення, то зазвичай є злочином, коли одна людина діє підступно щодо іншої).

Пояснюючи сутність правосуддя, Ульпіан (автор статті 10) визначає його як незмінну й постійну волю надавати кожному його право.

§ 1. Приписи права є такими: жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить.

§ 2. Правосуддя є пізнанням божественних і людських справ, наукою про справедливе й несправдливе.

Іншим прикладом такого впорядкування суспільних відносин на основі використання запроваджених державних механізмів правового захисту є Велика Хартія Вольностей [5], у якій суб'єктивне право захищене законом шляхом уведення конкретних заборон.

Статтею 38 Хартії зазначено, що жоден чиновник не повинен залучати будь-кого до відповідальності (на суді, із застосуванням ордалій) лише на підставі власної усної заяви, не привертаючи для цього свідків, що заслуговують довіри, а згідно зі статтею 39 – жодна вільна людина не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або будь-яким (іншим) способом знедолена інакше, як за законним вироком рівних їй перів і за законом країни.

Теоретико-правовий аспект процесу становлення підвалин захисту суб'єктивного права набуває більш чіткого нормативного наповнення в подальших юридичних документах, які в ході розвитку суспільних відносин нормативно протистояли тогочасним проти-правним діям.

За висловом Ф. Енгельса, римське право – це найбільш досконала, яку ми тільки знаємо, форма права, що має своєю основою приватну власність [6].

Основоположники марксизму далі вказують, що римське право лягло в основу цивільного (і частково кримінального та державного) права багатьох феодальних і буржуазних держав. Причини рецепції (сприйняття) римського права феодальним та особливо капіталістичним суспільством кореняться в розвитку приватної власності.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що запроваджені в античну епоху правові інструменти захисту прав як загальні засади відіграли вирішальну роль під час формування міждержавних підходів до теоретико-прикладного розуміння прав людини як основоположної категорії поняття «людяність».

Виокремлюючи історичний аспект у тлумаченні категорії «правовий захист» представниками радянської й пострадянської юридичної школи, правниками доби Незалежності України, необхідно зазначити, що таких відомостей віднайти не вдалось можливим, а ті висновки й наукові погляди, на які опиратимемося в подальшому, вимагають дуже прискіпливого вивчення можливих ознак чи посилок до положень юридичних пам'яток різних історичних епох.

Д.В. Задохайло зазначає, що хронологія розвитку господарського права має свої історичні корені. У таких відомих зводах давніх законів, як Дигести Юстиніана, «Руська Правда», Литовський статут, знаходимо окремі положення, що стосувалися спільного ведення торгових справ, відповідальності боржників перед кредиторами, банкрутства та деяких інших [7].

А.М. Колодій, вивчаючи генезу принципів права, наголошує, що спочатку зміст принципів права намічається самим життям, спонтанно в суспільно-соціальних відносинах, що складаються в реальному житті й отримують пізніше регламентацію та захист з боку держави в комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права як загальносоціальних є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства й необхідність їх юридичного оформлення [8].

На думку Г.Н. Стоякіна, правовий захист включає в себе видання норм, які встановлюють права й обов'язки, порядок їх здійснення та захисту й загрожують застосуванням санкцій; діяльність суб'єктів зі здійснення своїх прав і захисту суб'єктивних прав; запобіжну діяльність державних і суспільних організацій і діяльність з реалізації правових санкцій [9].

Н.С. Малєїн переконаний, що правовий захист – це система правових норм, спрямованих на запобігання правопорушенням та усунення їх наслідків [10].

Узагальнюючи висловлені науковцями радянської доби судження щодо дефініції й основних елементів правового захисту, необхідно зазначити, що ідеологічна система не здійснює ніякого впливу на історично визначені складники тих процесів, які закладені в природному праві людини на безпечне проживання та задоволення своїх потреб.

Універсальне розуміння генези правового захисту подається Ю.С. Шемшученком у Юридичній енциклопедії через призму тлумачення сутності правової держави. Відомий науковець стверджує, що правова держава – ідеальний тип держави, вся діяльність якої підпорядкована праву. Головне призначення правової держави – максимально повно забезпечити юридичними засобами охорону й захист прав людини та громадянина [11].

Екстраполюючи вищесказане на сутність і завдання права в усі часи й за всіх форм державного правління, отримуємо обґрунтоване знання про те, що роль права незмінна, не може набувати іншого змісту, ніж у нього закладено внутрішньою природою, тобто парафонованими державою інструментами врегульовувати правовідносини в суспільстві на підґрунті дотримання основоположних прав людини та громадянина. У такий самий спосіб застосовується принцип історизму до поняття правового захисту.

Висновки. Розглядаючи генезу правового захисту, необхідно зазначити, що такий правовий інструмент у сучасному розумінні повною мірою увібрав у себе ті елементи, які закладено в ньому природою та які виокремили юристи античності й більш пізніх епох.

У процесі набуття статусу спадкоємців щодо дотримання основоположних прав людини та громадянина перед українським науковим співтовариством постає завдання найбільш повно використати й розвинути в умовах правової системи незалежної України отримане як правоприйнятність уже повністю сформоване розуміння від часів античності поняття «правовий захист». Якщо обрати інші підходи, то дослідження й розвиток цього інституту буде однобоким, усіченим і позбавленим належного теоретико-правового навантаження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закони XII таблиць – найдавніша пам'ятка римського рабовласницького права. URL: http://studies.in.ua/ippu_seminar/3794-zakoni-xii-tablic-naydavnscha-pamyatka-rimskogo-rabovlasnickogo-prava.html.
3. Wenger L. Romisches Recht als Weltrecht. Osterreichische Zeitschrift fur offentl. Recht, 1948. Bd. 1. N. 3. S. 241–253.
4. Дигести Юстиніана. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz>.
5. Велика Хартія Вольностей. URL: [<http://lib.ru/inoold/england/hartia.txt>].
6. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 20. С. 105.
7. Задихайло Д.В. Господарське право. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/407-gospodarske-pravo-zadichaylo-dv.html>.
8. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf>.
9. Стоякин Г.Н. Понятие защиты гражданских прав. Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав: сб. науч. тр. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ун-та, 1973. Вып. 27. С. 33–35.
10. Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. Москва: Юрид. лит., 1981. 216 с.
11. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

